

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РИТОРИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Становлення України як незалежної держави загострило проблему дослідження національної термінології в усіх без винятку галузях суспільної діяльності. Культурні та соціально-політичні зрушення в Україні в останні десятиліття сприяли відродженню давньої науки риторики і відновленню процесу термінотворення в цій галузі. Це пов'язано зі статусом красномовства як науки та мистецтва переконуючої комунікації, яка є фундаментом професіоналізму вчителя, політика, юриста, публіциста та багатьох інших гуманітарних кадрів сучасної України.

На сучасному етапі риторика відновила свій статус самостійної науки, має власний об'єкт і предмет дослідження, специфічні риси і, природно, сформовану термінологічну лексику, яка потребує власне мовознавчого аналізу для забезпечення перспектив її подальшого розвитку.

Українська риторична терміносистема формувалася протягом дев'яти століть (перші зразки термінології ораторського мистецтва знаходимо в одній з найдавніших писемних пам'яток Київської Русі – в "Ізборнику" Святослава 1073 року вміщено найперший трактат з риторики). Давньоруськими вченими започатковано вживання таких номінацій як *образ, приклад, притча, слово, повчання, витія, послання, ритор*.

Порівнюючи давню риторичну лексику й сучасну українську риторичну термінологію, можна виявити деякі особливості: 1) частина давніх номінацій на сучасному етапі розвитку мови відійшла до пасивного складу лексики (*рація, орація, речник, витія*); 2) деякі лексеми змінили фонетичне оформлення (*риторикія – риторика*); 3) до складу сучасної риторичної терміносистеми входять похідні від давньоруських лексем (*витіюватий*); 4) такі терміни як *слово, повчання, послання* хоча і входять до терміносистеми риторики, проте означають типи промов, які сучасними теоретиками красномовства не розробляються.

Риторика – наука комплексна, яка функціонує на стику, пересіченні, причому багаторівневого, низки наук (філософії, психології, логіки, лінгвістики, літератури, сценічної майстерності). Ще Феофан Прокопович вважав, що риторика позбавлена свого специфічного предмета, охоплюючи всі предмети, які цікавлять людину й можуть бути об'єктом інших видів мистецтва [1979:103]. Тобто, як риторика вбирає в себе змістовні компоненти з інших наук, так і риторична терміносистема вбирає в себе терміни цих дисциплін. Саме тому серед термінів красномовства можна виділити власне риторичні (*промова, повідомлення, оратор*), риторико-логічні (*довід, доказ*), риторико-психологічні (*рефлексія, психологічна пауза*), риторико-лінгвістичні (*евфонія, тавтологія*), риторико-театральні (*жест, дикція, експресія*).

Мікрополе риторичної термінологічної лексики включає в себе кілька семантичних груп на позначення: 1) об'єктів і суб'єктів ораторської діяльності (*аудиторія, доповідач, оратор, слухач*); 2) особистих якостей оратора (*дикція, жести, професіограма оратора*); 3) типів промов (*довід, експромт, лекція, орація, повідомлення*); 4) фаз творчої діяльності оратора (*дебати, дискусія, диспут, діалог, полеміка*); 5) номінацій, що характеризують промову оратора (*вступ, ідея, композиція, теза, тема*); 6) прийомів переконання та зацікавлення слухачів (*логічна пауза, наочність, люфт-пауза*); 7) композиційно-стилістичних прийомів (*аналогія, ілюстрація, констатація, характеристика, приклад*); 8) синтаксичних і стилістичних фігур (*антитеза, гіпербола, градація, каламбур, риторичне запитання*); 9) властивостей мови і мовлення (*виразність, дохідливість, емоційність, образність, темп мовлення*); 10) засобів створення виразності, науковості (*епітет, жарт, приказка, цитата*) та 11) небажаних мовних зворотів (*штамп, тавтологія, шаблон*).

Довготривалий історичний процес формування терміносистеми ораторського мистецтва відображає генетична різnorodність одиниць риторичної термінології. На сучасному етапі функціонують різні за походженням групи термінів: питомі українські номінації (*промова, вступ*), давні іншомовні запозичення, до яких належать запозичення з давньогрецької та латинської мов (*гіпербола, композиція, структура*), запозичення із сучасних європейських мов (*тост, каламбур, шаблон*) та термінологічні одиниці змішаного типу, основну масу яких складають терміни-словосполучення (*разова лекція, тональність розмови*).

Оскільки термін – це не штучний знак, а слово чи словосполучення в особливій функції вираження спеціального поняття, в термінології відбуваються ті ж лексико – семантичні процеси, що і в лексиці літературної мови [Головин 1987: 48]. Аналіз цих процесів дає можливість виявити у терміносистемі риторики явища синонімії, полісемії, антонімії. Хоча названі явища вважаються небажаними в термінологічній лексиці, проте їх наявність дозволяє робити висновки про постійно триваючий, неперервний процес розвитку загальнонародної мови і термінологічної лексики зокрема, про виникнення нових реалій, які вимагають для себе найменування, про поповнення мови власними новотворами та про тісні контакти української мови з іншими мовами.

Явище синонімії свідчить про процес адаптації, пристосування тих чи інших номінацій з ряду синонімічних, про намагання носіїв мови виробити лексеми на власному ґрунті, тобто не засвоювати запозичену лексику, а створювати відповідну власну на основі питомих лексем. Синонімія репрезентована такими типами: дублетна (*дикція – вимова, антитеза – протиставлення*), частково-дублетна (*жести – рухи рук, тост – застільна промова*), фонетична (*багатослов'я – багатослів'я*), родо-видова (*доцільність мовлення – доцільність, тональність розмови – тональність*). У межах риторичної термінології можна виділити синонімічні ряди термінів на означення властивостей мови (*евфонія, евфоніка, милозвучність*), суб'єктів ораторської діяльності (*оратор, ритор, промовець, доповідач*).

Антонімія представлена такими парами термінів: *промовець – слухач, гіпербола – літота*.

Полісемантичний термін може зберігати зв'язки із загальноживаною лексемою (*бесіда, порівняння*) або належати одночасно до кількох поняттєвих категорій: назва риторичної фігури й процес (*звертання*); предмет і те, що в ньому міститься (*аудиторія*).

Явище омонімії виникає в українській риторичній термінології внаслідок запозичення іншомовних лексем різними галузевими терміносистемами в різних значеннях, напр. *еліпс*: 1.геометр. Замкнута овальна крива; 2.лінгвіст. Опущення якого-небудь члена речення, що може бути визначений із контексту.

Друга причина виникнення омонімії – використання різними теоретиками риторики одних і тих самих номінацій для означення різних понять: *психологічна пауза* – 1. Значуща пауза, роль якої полягає в емоційній інтерпретації тексту, в розкритті підтексту, психологічного руху думки. 2. Один із способів підтримки уваги слухачів, який полягає в тому, що оратор вводить у мовлення матеріал (жарт, етимологічна довідка, анекдот і т.д.), який дає можливість слухачам на короткий час відволіктися від основної теми, “відпочити”, щоб незабаром знову зосередитися на основному [Сагач 1993: 349].

Усі вищезгадані лексико-семантичні процеси є одними з найважливіших системоутворюючих категорій лексики взагалі й риторичної термінології зокрема.

У складі риторичної терміносистеми можна виділити кілька структурних типів термінів: 1) непохідні одиниці (*голос, жест*); 2) терміни-деривати (*вступ, дохідливість, антитеза*); 3) терміни-юкстапозити та композити (*люфт-пауза, лекція-показ, багатослів'я*); 4) терміни-словосполучення (*темп мовлення, риторичне запитання, канали мовленнєвого впливу*).

Отже, українська риторична термінологія являє собою складну та розгалужену систему, яка формувалася протягом тривалого історичного часу і з розвитком матеріальної та духовної культури суспільства продовжує безперервно й активно удосконалюватися.

Література

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987.
2. Прокопович Ф. Філософські твори у трьох томах. Т.1. – К.: Наукова думка, 1979.
3. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих начальних закладів. – К.: Рідна мова, 1993.